
ЧАРКІНА О.А.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, заступник декана
психолого-педагогічного
факультету,
Криворізький педагогічний
інститут ДВНЗ «Криворізький
національний університет»,
м. Кривий Ріг

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗАТРЕБУВАНOSTІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена проблемам професіоналізації і професійної затребуваності студентів-психологів. Рівень розвитку індивідуальної професійної затребуваності розглядається як вагомий предиктор свідомості життя і ефективності адаптивних процесів. Обґрунтовується теза про те, що відомості про індивідуальний профіль професійної затребуваності забезпечують цінну інформацію для вирішення проблем керівництва і слугують важливим інструментом для організації психодіагностичного супроводу студентів-психологів.

Ключові слова: професійна затребуваність, рівень професійної затребуваності, професійна компетентність, психологічний супровід.

Статья посвящена проблемам профессионализации и профессиональной востребованности студентов-психологов. Уровень развития индивидуальной профессиональной востребованности рассматривается как существенный предиктор осмысленности жизни и эффективности адаптивных процессов. Обосновывается тезис о том, что знание индивидуального профиля профессиональной востребованности обеспечивает ценную информацию для разрешения проблем руководства и служит важным инструментом для организации психодиагностического сопровождения студентов-психологов.

Ключевые слова: профессиональная востребованность, уровень профессиональной востребованности, профессиональная компетентность, психологическое сопровождение.

The article investigates the professionalization and professional demand of psychology students. Level of development of individual professional demand is seen as a significant predictor of life meaningfulness and effectiveness of adaptive processes. The awareness level of professional competence allows to develop a strategy for moving to the heights of professionalism and track the evolution of professional growth. The thesis that knowledge of an individual profile professional demand provides valuable information for solving problems of guidance and serves as an important tool for organizing psychodiagnostic support psychology students. Professional meaningful demand can be summarized in the following seven constructs (functional components): the degree of satisfaction with professional potential; belonging to a professional community; experience professional demand; attitude toward themselves as competent and authoritative professional; evaluation of professional activity; perception of the relation of others to himself as a significant professional; attitude toward themselves as significant for other professional.

Key words: professional demand, level of professional demand, professional competence, psychological support

Постановка проблеми. Соціально-економічні глобалізаційні процеси, що відбуваються в нашій країні і у світі в цілому, зумовили виражений інтерес з боку багатьох дослідників до феномену професійної затребуваності/незатребуваності особистості. На тлі того, що розповсюджується безробіття і недовикористання трудового потенціалу особистості, у багатьох дослідженнях як основна характеристика сучасного ринку праці відзначається характерна для України ХХІ ст. незатребуваність найбільш освіченої і висококваліфікованої частини суспільства – педагогів, психологів, науковців (Є. Головаха, С. Максименко, Т. Титаренко, П. Дмитренко, О. Макаренко, Н. Гузій, О. Прудська та ін.).

Ситуація обтяжується ще й тим, що в актуальних соціокультурних і економічних умовах затребуваність

професіонала вже не регулюється суспільством, державою, і людина може покладатися в основному тільки на себе. Виключення зі сфери матеріального і соціокультурного виробництва значної частини людського потенціалу супроводжується зростанням соціальної нерівності і маргіналізацією цілих соціальних груп.

Таким чином, перед суспільством постала необхідність створення науково обґрунтованих механізмів ефективної реалізації соціальних і професійних ресурсів особистості студента – носія потенціалу майбутнього. Тому актуальність системно-акмеологічного аналізу професійної затребуваності особистості має не тільки важливе наукове, але і очевидне практичне значення. Своєчасне вирішення завдання активізації особистісних ресурсів затребуваності сприятиме не тільки ефективному використанню

наукового і виробничого потенціалу країни, але і забезпеченню соціальної, економічної і психологічної безпеки особистості і суспільства в цілому.

На теоретико-методологічному рівні **актуальність дослідження** визначається відсутністю в сучасній українській психології підходів і цілісної розробки проблеми, концепції і визначення поняття «Професійна затребуваність особистості». Спроби феноменологічного визначення і операціоналізації цього поняття здійснювалися в соціологічних, економічних і педагогічних дослідженнях. Просування в розумінні затребуваності як психологічного явища вимагає подальшого розвитку як окремих теоретичних положень, так і міждисциплінарної інтеграції знань для отримання цілісної картини професійної затребуваності, узагальненої еклектичної системної моделі, що змістовно відбиває особливості її формування на різних етапах персоні- і професіогенезу особистості.

На тлі вираженого інтересу вчених до екзогенних чинників професійної затребуваності (впливи середовища, наприклад, регіон проживання і, відповідно, попит на ринку праці; фактори престижу, рентабельності тощо) залишаються практично не вивченими її внутрішньоособистісні чинники і ресурси.

На рівні соціальної і організаційної практики актуальність дослідження пов'язана з необхідністю виявлення детермінант, умов і механізмів досягнення балансу у взаємодії трьох складових професійної затребуваності - соціуму, особистості і професії, що дозволить розробити технології соціально-психологічного супроводу особистості на різних етапах персоні- і професіогенезу як для досягнення затребуваності, так і виходу з кризи затребуваності.

Останніми роками відмічається зростання кількості міждисциплінарних досліджень професійної затребуваності. Психолого-педагогічні роботи

переважно присвячені вивченню співвідношення компетентності і затребуваності фахівця; економіко-педагогічні - маркетинговим дослідженням освітніх послуг, в яких облік затребуваності випускників є обов'язковим компонентом (Є. Жаріков, Є. Крушельницький, В. Пекеліс, М. Тутушкіна, Г. Щедровицький та ін.).

Отже, дана проблема обумовлена рядом об'єктивно існуючих **протиріч**: між зростаючою практико-орієнтованою, соціально-обумовленою необхідністю розробки науково-обґрунтованих концепцій професійної затребуваності особистості і відсутністю комплексного системного підходу до психологічної інтерпретації цього феномену; необхідністю вирішення завдання оцінки критеріїв професійної затребуваності особистості і відсутністю адекватного психодіагностичного інструментарію; актуальною потребою соціальної практики в розробці диференційованих технологій оптимізації особистісних ресурсів професійної затребуваності і відсутністю концептуальних основ для створення умов цієї оптимізації.

Мета дослідження: теоретико-емпіричне вивчення феномену професійної затребуваності студентів-психологів.

Об'єкт дослідження - особистість як суб'єкт професійної затребуваності.

Предмет дослідження - соціально-психологічні структура (складові) і детермінанти професійної затребуваності студентів-психологів.

Гіпотеза: дослідження професійної затребуваності особистості студента-психолога можливе при розгляді даного феномену як метасистеми взаємодії особистості, соціуму і професії, що формується на основі усвідомлення суб'єктом власної реалізації в особистісно- і соціально значущій діяльності, та опису її у вигляді трьохфакторної моделі, яка включає соціальну, особистісну і професійну складову, що відбивають спрямованість особистості на реалізацію відповідно в со-

ціальний, особистісний і професійний сферах.

Додаткові гіпотези.

1. Специфіка професійної затребуваності особистості студента-психолога визначається соціально-психологічною детермінацією на макrorівні (суспільство, держава), екзорівні (ринок праці), мезорівні (організація, установа, заклад освіти), мікрорівні (сім'я і референтні групи) - і рівні особистості, що визначає не тільки її сформованість, але і ступінь ефективності в різних ситуаціях взаємодії. На кожному з рівнів детермінації професійна затребуваність представлена в ідеальній (установки суб'єкта на реалізацію в особистісно- і соціально-значущій діяльності) і реальній формі (умови, що сприяють або перешкоджають реалізації студента в особистісно- і соціально-значущій діяльності).

2. Криза професійної затребуваності є наслідком конфліктної взаємодії між соціумом, особистістю і професією в результаті поєднаного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

3. Затребуваність впливає як на активність, так і на результативність поведінки студента-психолога, обумовлюючи ефективність його адаптації в нестабільних соціальному (освітньому), особистісному і професійному просторах.

Завдання дослідження.

1. Провести аналіз концептуальних і методологічних підходів до вивчення професійної затребуваності студентів-психологів, виділити основні детермінанти, особливості структури і змісту професійної затребуваності особистості в контексті різних підходів до її дослідження.

2. Виділити психологічні компоненти професійної затребуваності студентів-психологів.

3. Апробувати діагностичний інструментар, що дозволяє описувати феномен в аспекті вирішення практичних завдань (професійного

відбору, психологічного супроводу особистості, побудови індивідуальної траєкторії досягнення професійної затребуваності під час оволодіння психологічною спеціальністю).

Виклад основного змісту. Рівень сформованості професійної затребуваності особистості є важливим предиктором свідомості життя й ефективності адаптивних процесів незалежно від віку і статті. Усвідомлення рівня професійної компетенції дозволяє виробити стратегію просування до вершин професіоналізму і відстежити еволюцію професійного зростання.

При цьому відомості про індивідуальний профіль професійної затребуваності надають цінну інформацію для вирішення завдань профорієнтації і слугують важливим психодіагностичним інструментом при організації психологічного супроводу студентів.

Методологічні і теоретичні основи дослідження.

Методологічну основу становлять принципи соціальної детермінації розвитку особистості (С. Рубінштейн, В. Мясіщев, Б. Ломов, О. Бодальов, О. Брушлинський, О. Журавльов та ін.); комплексного підходу - як підстави для аналізу професійної затребуваності з урахуванням соціально-економічних, організаційно-управлінських, психологічних, моральних та інших регуляторів трудової поведінки особистості (Б. Ананьєв, Л. Анциферова); системного підходу, що надав можливість цілісного осмислення взаємозв'язку складових професійної затребуваності (Б. Ломов, В. Барабанщиков, Д. Завалішина, В. Кузьмін та ін.); метасистемного підходу (Дж. Флейвелл, А. Карпов), що показує подвоєне існування об'єктивно існуючих стосунків між складовими професійної затребуваності у вигляді суб'єктивної реальності; суб'єктивно-діяльнісного - як основи перетворюючої цілеспрямованої своєчасної активності особистості (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, К. Абульханова, О. Бруш-

линський та ін.); системогенезу (В. Шадриков, В. Барабанщиков).

Теоретичними підставами виступили: теорія стосунків (В. Мясіщев); уявлення про метаіндивідуальність (Н. Андрєєва, Б. Вяткін, Л. Дорфман, В. Мерлін, А. Петровський та ін.), концепції професіогенезу особистості і кризи професійного розвитку (Е. Зеєр, Г. Горелова, О. Дьомін, Є. Клімов, А. Маркова, Н. Пряжников, О. Фонарьов, В. Шадриков, Б. Ясько та ін.), положення про моральну і духовну обумовленість соціальної і професійної поведінки (А. Адлер, А. Маслоу, Е. Фромм та ін.), уявлення про соціальну реалізацію професіонала (Г. Зараковський, О. Єрмолаєва, О. Іванова), про затребуваність фахівців у педагогічних дослідженнях (В. Серіков, О. Тараканова, С. Хазова, Т. Шевченко та ін.).

Основні положення концепції соціально-професійної затребуваності особистості представлені в роботах Р. Березовської [1], І. Терешкіної [3], О. Харитонові і Б. Ясько [4]. *Професійна затребуваність* визначається як «багаторівнева, ієрархічна, пов'язана з іншими психологічними утвореннями (активність, сенс, цінність, зовнішнє середовище, спілкування, професійна діяльність та ін.) метасистема суб'єктивних відносин особистості до себе як до «значимого для інших професіоналу». Професійна затребуваність входить в структуру професійної Я-концепції особистості і знаходиться на стику її когнітивної та емоційної складових. Це одночасно і процес, і результат входження людини в професійну реальність [3].

Так, М. Пряжников розглядає затребуваність результатів праці як «ринкову вартість», оцінку значущості професії, детально аналізує феномен людської гідності, визначаючи його як почуття власної цінності, що виникає у людини в результаті успішного виконання певної справи [2]. Таке визначення близьке до психологічного розуміння даного феномену.

Феномен затребуваності в психології з'являється як цілісна система суб'єктивних, індивідуалізованих, свідомих ставлень індивіда до власного Я, що формується упродовж усього періоду становлення особистості на основі попереднього досвіду людини і займає важливе місце серед критеріїв досягнення нею особистісної зрілості. Будучи однією з центральних категорій екзистенціальної психології, затребуваність включає професійну складову, оскільки саме через працю людина багато в чому реалізовує свої смисложиттєві установки і акмеологічні цінності «самореалізації», «саморозвитку», «професіоналізму» тощо [3, 4 та ін.]. Згідно з даними психологічних досліджень, існує тісний взаємозв'язок між суб'єктивним переживанням затребуваності, рівнем свідомості життя і особливостями функціонування особистості в різних сферах її життєдіяльності [1, 2, 3, 4, 5 та ін.].

У «життєвому просторі особистості» (В. Чудновський) образ рефлексії себе як професіонала і переживання своєї професійної затребуваності виступає як одна з конститутивних детермінант успішної реалізації життєвого шляху індивіда. Теоретично обґрунтовується, що переживання професійної затребуваності багато в чому визначає психологічне здоров'я суб'єкта праці і впливає на його суб'єктивне благополуччя. Як пише В. Чудновський: «...особливості такого усвідомлення суттєво обумовлюють самопочуття особистості і до певного ступеню - результати її життя і діяльності» [5, с. 16].

Професійна затребуваність змістовно може бути узагальнена в наступних семи конструктах (функціональних компонентах): задоволеність ступенем реалізації професійного потенціалу; приналежність до професійного співтовариства; переживання професійної затребуваності; ставлення до себе як до компетентного і авторитетного професіонала; оцінка

результатів професійної діяльності; сприйняття ставлення інших до себе як до значимого професіонала; само-відношення до себе як до значимого для інших професіонала [4, с. 45-56].

Дуже важливим є формування цих компонентів в процесі здобуття психологічної освіти. Дії ВНЗ, спрямовані на підвищення професійної затребуваності випускників, можуть стати значимою частиною кар'єрного тьюторингу як системи організаційно-психологічного супроводу професійної кар'єри фахівця на її ранніх етапах [1, с. 39-47].

У період з 05.03.2014 по 05.05.2014 нами було проведено дослідження професійної затребуваності студентів-психологів та її компонентів. Вибірку склали 123 студентки (100% дівчат) IV - V курсів спеціальностей «Практична психологія», «Початкова освіта і практична психологія», «Біологія і практична психологія». Визначальним при формуванні вибірки дослідження був факт проходження діагностично-корекційної та виробничої практик студентами 4 і 5 курсу відповідно.

Для діагностики ми використовували опитувач О. Харитоновой, Б. Ясько «Професійна затребуваність особистості», який відноситься до групи стандартизованих особистісних тестів [4, с. 45-56].

Опитувач складається з 9 шкал і 47 тверджень. Респонденту необхідно оцінити кожне з них, вибравши один з чотирьох запропонованих варіантів відповідей («Вірно», «Напевно, вірно», «Напевно, невірно», «Невірно»). Потім отримані бали співвідносять і порівнюють з нормативними таблицями і визначають рівень вираженості професійної затребуваності за кожною з поданих шкал.

За шкалою «Задоволеність реалізацією професійного потенціалу» результати 78 (63%) опитаних відповідають оптимальному рівню задоволеності, 45 (37%) - низькому, що свідчить про недостатню реалізацію

професійного потенціалу в якості студента-практиканта.

За шкалою «Приналежність до професійного співтовариства», яка дозволяє діагностувати ставлення особи до себе як представника професійного співтовариства і диференційовану оцінку структури праці, відбиту у свідомості суб'єкта, 98 (80%) респондентів мають середній рівень, 22 (18%) - високий, 3 (2%) - низький.

Високі показники за шкалою «Переживання професійної затребуваності», які простежуються у 12 (10%) студенток, вказують на відсутність переживання професійної незатребуваності; негативну професійну самооцінку мають 48 (39%) осіб, проміжну позицію займають 63 (51%) майбутні психологи.

Відповідно до шкали «Професійна компетентність» відсутність упевненості у вільному володінні засобами діяльності притаманна 69 (56%) респондентам, а 54 (44%) - влаштовує рівень розвитку їх професійних умінь.

Шкала «Професійний авторитет» відбиває суб'єктивну оцінку (ступінь) ідеальної представленості особистості у свідомості інших людей в якості професіонала, чия думка важлива для інших як істотний орієнтир при ухваленні рішень. Відсутність упевненості у своїй професійній значущості для інших властива 27 (22%) опитаних, тоді як для 96 (78%) осіб характерною є адекватна самооцінка актуального статусу.

За шкалою «Оцінка результатів професійної діяльності» 32 (26%) респонденти упевнені, що близькі, викладачі факультету і керівництво школи-бази практики цінують і поважають їх як висококваліфікованих фахівців. 74 (60%) студентки займають проміжну позицію, і 17 (14%) осіб сумніваються в можливості знайти застосування своїм професійним здібностям.

Цікаві результати було отримано за шкалою «Ставлення інших»: тільки 27 (22%) майбутніх фахівців-

психологів задоволені ставленням до них як до професіонала з боку інших осіб, а 96 (78%) активно працюють над формуванням власного професійного іміджу.

За даними шкали «Самовідношення» 35 (29%) опитаних упевнені, що своєю працею можуть приносити користь оточуючим, 73 (59%) займають проміжну позицію, а 15 (12%) сумніваються в тому, що їх діяльність може бути соціально-корисною.

Проаналізувавши дані, що відповідають шкалі «Загальний рівень професійної затребуваності», можна зробити висновок, що лише 21 (17%) опитаних не схильні до переживання незатребуваності результатів своєї діяльності, досвіду, оцінюючи їх як важливі, значимі, цінні для інших. 56 (46%) респондентів упевнені у своїй некомпетентності, нереферентності, незначущості як професіонала для інших. Їм притаманне негативне самовідношення, обумовлене незначущістю результатів їх професійної діяльності для оточення. 46 (37%) студенток-психологів мають, на їх думку, середньо-оптимальний рівень професійної затребуваності.

Висновки. Отже, професійну затребуваність особистості можна визначити як динамічну метасистему взаємодії трьох глобальних складових: соціуму, особистості і професії. Професійна затребуваність є одночасно і процесом, і результатом входження людини в соціокультурну і професійну реальність. Функціонування цього динамічного метасистемного утворення обумовлене усвідомленням особистістю своєї соціальної значущості і залежить від конкретних умов перебігу соціалізації і професіоналізації людини.

Основним завданням з формування професійної затребуваності студентів-психологів є створення умов для професійного самовизначення (усвідомлення своїх професійних можливостей, інтересів і цінностей), самоорганізації (надбання і розши-

рення професійного досвіду), визначення шляхів входження в професійне співтовариство, створення позитивних образів і перспектив подальшого професійного і кар'єрного зростання, а також розвитку навичок ефективної самопрезентації і працевлаштування.

Доцільно розширювати профорієнтаційну діяльність ВНЗ, додавши до їх функцій: налагодження і підтримку контактів з установами освіти і компаніями-працедавцями; проведення лекторіїв, навчальних тренінгів і семінарів, майстер-класів, що роз'яснюють студентам-психологам перспективи їх професійного розвитку; організацію стажувань і літніх психологічних практик; сприяння в працевлаштуванні здібних випускників в найкращі освітньо-професійні та соціально-психологічні заклади міста, району, області.

Перспективи подальших розробок даної проблеми ми вбачаємо у дослідженні гендерної стратифікації професійної компетентності і професійної затребуваності студентів-психологів, оскільки нашу вибірку становили виключно дівчата і молоді жінки (специфіка педагогічного інституту).

Ми передбачаємо, що серед юнаків і молодих чоловіків, котрі оволодівають психологічними спеціальностями, буде більш оптимальний і збалансований розподіл показників за шкалами, обумовлений саме особливостями чоловічої професійної ідентичності.

З метою емпіричної верифікації даної гіпотези ми плануємо залучити до дослідження студентів-психологів з інших ВНЗ нашого регіону (Дніпропетровської області) через нерепрезентативність вибірки Криворізького педагогічного інституту, зумовлену недостатньою кількістю студентів-чоловіків – майбутніх психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Березовская Р.А. Проблема профессиональной востребованности выпускников вузов. Психологический аспект // *Alma Mater (Вестник высшей школы)*, 2012. – № 12. – С. 39-47.
2. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства. – М. : Амбир, 2004. – 336 с.
3. Терешкина Ирина Борисовна. Социально-психологические аспекты профессионального становления практических психологов на этапе обучения в вузе : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 : СПб., 2000. – 198 с. РГБ ОД, 61:01-19/162-X.
4. Харитонов Е.В., Ясько Б.А. Опросник «Профессиональная востребованность личности» (ПРОФЕСІЙНА ЗАТРЕБУВАНІСТЬЛ) // *Практична психологія та соціальна робота*, 2010. – №7. – С. 45-56.
5. Чудновский В.Э. Жизненное пространство личности // Психологические проблемы смысла жизни и акме: эл. сб. материалов XVIII симпозиума / Под ред. Г.А. Вайзер, Н.В. Кисельниковой, Т.А. Поповой. - М. : ФГНУ "Психологический институт РАО", 2013. – С. 14-28. - <http://www.pirao.ru>